

OSVRTI I PRIOPĆENJA

Arandel SMILJANIĆ

Filozofski fakultet, Univerzitet u Banjoj Luci

Banja Luka, Bosna i Hercegovina

arandjel.smiljanic@ff.unibl.org

PONOVO OTKRIVEN SPOMENIK SA GLAGOLJSKIM NATPISOM IZ KOLONIĆA KOD BOSANSKOG PETROVCA

Bosna i Hercegovina. Federacija Bosne i Hercegovine. Unsko-sanski kanton. Opština Bosanski Petrovac. Mjesna zajednica Kolunić. Koliko samo odrednica kako bi čitaoci, bar približno, znali gdje se nalazi lokalitet sa ostacima crkve i nekropole pored nje. Ako želimo, možemo biti još precizniji i navesti da se lokalitet nalazi lijevo od magistralnog puta Bosanski Petrovac – Drvar, tačnije četiri kilometra udaljen od raskrsnice, na samom početku naselja Gornji Kolunić.

Prije nego što se fokusiramo na sam glagoljski natpis, nekoliko riječi o srednjovjekovnoj crkvi u Koluniću, za koju se vežu neka sporna i otvorena pitanja. Prvo sporno pitanje odnosi se na ime tog hrama. Iako se u literaturi označava kao hram Svetog Jurja, odnosno Svetog Đurđa,¹ nije sigurno da se taj naziv koristio baš za tu crkvu. Ako je u pitanju ta crkva, ona se u izvornoj

¹ O tome više vidjeti u: LATINOVIĆ; SMILJANIĆ; JELIČIĆ 2016.

građi bilježi samo jednom, i to 1420. kada se u njenoj blizini rješavao jedan privatno-pravni spor. Čak i sam Vjekoslav Klaić, koji u svom radu o rodu Kolunića donosi taj izvorni podatak, nije najjasniji. Dio teksta koji je od značaja za ovu temu glasi: »Oba povjerenika pošla su u županiju Pset, pa su ondje 31. listopada 1420. kod crkve sv. Gjurgja (Panagjur) u selu Bilići povelili istragu« (KLAJIĆ 1928: 6). Na drugim mjestima u tekstu spominje da se Panagjur nalazi blizu Kolunića (KLAJIĆ 1928: 3, 5). Selo Bjelaj, čiji naziv podsjeća na ono »Bilići« iz izvora, nalazi se 6–7 km zapadno od Kolunića.

Ovaj lokalitet ne čini samo crkva već i obližnje nadgrobno mjesto. Za njega se koristi više naziva: Crkvina, Panađur i Klisina.² Posebno je značajan naziv Panagjur (Panađur), koji ukazuje da se na tom mjestu u Srednjem vijeku održavao sajam (vašar).³ Vjerovatno je to arheološko nalazište,⁴ koje je do sada najviše pominjano i obrađivano u literaturi, bar kada je riječ o selu Koluniću. Treba istaći i odluku Povjerenstva za očuvanje nacionalnih spomenika iz marta 2007. godine, po kojoj se arheološko područje sa ostacima srednjovjekovne crkve i nekropolom (oko 50 stećaka) na lokalitetu Crkvina u Koluniću proglašava za nacionalni spomenik Bosne i Hercegovine.⁵

² Više naziva je posljedica toga što narod ruševinu crkve naziva Panagjur (Panađur), dok se u blizini nalazi vrelo »Klisine svetinje« (KLAJIĆ 1928: 4–5). Za ovaj hram vezuje se i legenda o bolesnom kralju koji se napio vode sa tog vrela nakon čega je ozdravio, te saziđao taj hram ispunjavajući zavjet. Klisina je izvor – bunar koji nikada ne presušuje. Preuzeto iz MIRKOVIĆ 2014: 22.

³ U Srednjem vijeku gradovi i sela imali su svoje godišnje sajmove (vašare) koji su se označavali terminom *panađur*. Kao mjesto održavanja obično su korišćeni raskrsnice puteva ili crkve. U ovom slučaju to bi bila crkva. Ako je bila posvećena Svetom Jurju (Svetom Đurđu), postoji mogućnost da je dan ovog svetitelja bio dan kada je organizovan godišnji sajam, imajući u vidu praksu koja je vladala širom Evrope.

⁴ Ruševine crkve imaju izduženu osnovu sa pravougaonom apsidom na istoku, nad kojom je podignut visoki zvonik. Njene dimenzije su 13x7 metara. Oko crkve prostirala se nekropola sa oko 50 stećaka u obliku ploča, orjentisanih zapad-istok. Jedna ploča ukrašena je motivom ljiljana, a na drugoj je bio glagoljski natpis. Vidi MILETIĆ 1988: 159. Zvonik je bio nad oltarom, a još 1889. godine bilo ga je u visinu 13,5 metara.

⁵ Odluka je donešena na sjednici Povjerenstva koja je trajala od 6. do 9. marta 2007. Povjerenstvo su činili: Zeynep Ahunbay, Amra Hadžimuhamedović, Dubravko Lovrenović, Ljiljana Ševo i Tina Wik. Predsjednik Povjerenstva bila je Ljiljana Ševo. Predviđeno je da se tačan broj stećaka utvrdi nakon detaljnog istraživanja lokaliteta. Ukazano je na problem da su grobne ploče utonule. Uvidom na licu mjesta (februar 2007.) ustanovljeno je da su vrhovi zidova tornja i vrhova viših dijelova zidova crkve osipaju. Prag na ulazu u zapadnom dijelu crkve prilično je utonuo. Na pojedinim mjestima uz građevinu je naraslo grmlje. Preuzeto iz *Službeni glasnik BiH*, broj 12/09.

Drugo sporno pitanje vezano za crkvu (nakon imena) odnosi se na njenu konfesionalnu pripadnost. Istraživači su imali različite poglede na to kojoj Crkvi je ta crkva pripadala, uglavnom zavisno od svoje vjerske i nacionalne pripadnosti. Tako su hrvatski pisci isticali pripadnost plemena Kolunića Katoličkoj Crkvi, što po njima otklanja dilemu o pripadnosti pomenutom hramu. I zaista, pisani izvori iz Srednjeg vijeka potvrđuju da je Kolunić u Poznom srednjem vijeku imao rimokatoličko stanovništvo, za čije sporove je bio nadležan Kninski kaptol.⁶ S druge strane, srpski pisci su naglašavali da se oltar nalazi na istočnoj strani, te po njima nesumnjivo pripada crkvi pravoslavne orijentacije. Odatle potenciranje naziva hrama Sveti Đurađ, a u posljednje vrijeme čak i Sveti Georgije. Međutim, argument o položaju oltara je odavno prevaziđen. Sve do ranog Novog vijeka oltari su bili pretežno okrenuti prema istoku na svim crkvama, bez obzira na konfesiju.⁷ O tome postoje brojni primjeri na Balkanu, a vjerovatno i šire.⁸

Nema dileme da u rješavanju ovog problema, kao i u drugim stvarima, prednost treba dati pisanim istorijskim izvorima. U ovom slučaju, pored ugarskih dokumenata, imamo jedan glagoljski natpis koji je sačuvan do današnjeg vremena i nalazi se u blizini crkve na obližnjoj nekropoli. Analizi natpisa posvetićemo se kasnije u tekstu. Sadržaj natpisa je manje važno pitanje u odnosu na to ko se koristio tim pismom u Srednjem vijeku. Srbi su od X vijeka koristili isključivo ćirilicu, dok je kod Hrvata najviše bila zastupljena glagoljica.⁹ Prema tome, crkva je vjerovatno izvorno rimokatolička, ali postoji mogućnost da ju je srpsko pravoslavno stanovništvo, koje doseljava sa protjerivanjem Ugara i dolaskom Turaka u vrijeme osmanske vlasti, preuzelo i neko vrijeme koristilo. To bi moglo da se vremenski preciznije odredi sa sredinom i drugom polovinom XVI vijeka. Dakle, moglo bi se reći da je crkva pripadala objema konfesijama i da je loše što obje strane žele da upotrijebe dalju prošlost za

⁶ Više vidjeti u LATINOVIĆ; SMILJANIĆ; JELIČIĆ 2016: 31.

⁷ O tome više vidjeti u PIPLOVIĆ 1991 i SOKOL GOJNIK; CRNČEVIĆ; OBAD ŠČITAROCI 2011.

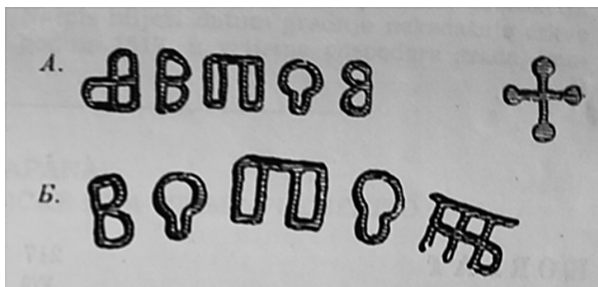
⁸ Mnogi glavni oltari Katoličkih Crkava su na istočnoj strani. Primjera radi, katedrala u Zagrebu koja je najveća u Hrvatskoj: ulaz je na zapadu, a glavni oltar na istoku. Slična situacija je i sa položajem glavnih oltara u ranosrednjovjekovnim crkvama na Jadranu sa kojima počinje crkvena istorija na tom prostoru (PIPLOVIĆ 1991).

⁹ Sveštenici koji su se koristili ovim pismom nazivani su glagoljaši. Oni su imali liturgiju (rimskog obreda) na hrvatskom crkvenoslovenskom jeziku na glagoljici. Liturgija rimskog obreda (kolokvijalno »misa«) na crkvenoslovenskom jeziku sve do 1927. godine uvijek je bila pisana na glagoljici.

neka današnja zbivanja. Bilo bi sjajno da predstojeće vrijeme odnese štetnu naviku koja podrazumijeva prisvajanje starina kao dokaz autohtonosti ili pripadnosti nekog prostora nekom narodu.

Konačno, treće sporno pitanje odnosi se na vrijeme gradnje hrama. Mišljenja istraživača su i oko toga podijeljena, tako da se kreću od XII do XIV vijeka. Kontradiktornost među istraživačima je toliko velika da postoje i oni koji sami ne znaju kada bi ovaj hram mogao bio podignut. Tipičan primjer takvog razmišljanja je u Nade Miletić, koja na istom mjestu iznosi da se crkva može datirati u romanički stil i odrediti krajem XII vijeka, da bi odmah nakon toga navela mogućnost da je možda iz kasnog srednjeg vijeka (MILETIĆ 1988: 159). Prema Đuri Basleru crkva je iz XIV vijeka (BASLER 1964), dok je Ivanka Nikolajević smatrala da je ova crkva iz XII ili XIII vijeka, te da je svakako sagrađena prije 1300. godine (NIKOLAJEVIĆ 1969).

A sada da se vratimo suštini našeg rada, ponovo otkrivenom glagoljskom natpisu za koji se mislilo da je izgubljen. Godine 1890. na lokalitetu Panađur u Koluniću, udaljenom 5 km od Bosanskog Petrovca, pronađen je na kamenoj ploči. Precrtu tog natpisa je izradio Kotarski ured u Petrovcu, a istraživač Ćiro Truhelka ju je 1894. godine objavio (TRUHELKA 1894). Natpis je pročitao kao *Ostoja Ostojić*.¹⁰ Tako su ga tumačili i drugi.¹¹

Precrta natpisa iz Kolunića iz 1890. godine (prema FUČIĆ 1982: 215)

Međutim, čini se da je došlo do greške u čitanju, a samim tim i u tumačenju. Na temelju izvorne precрте iz 1890. godine, Branko Fučić je uspješno protumačio natpis (FUČIĆ 1982: 215). Riječ je o nadgrobnom natpisu na kome je znak krsta i dva puta spomenuto krsno ime *Ostoja*. Uklesana slova, takođe prema Fučiću, pripadaju formiranom glagoljskom ustavu XIV–XV vije-

¹⁰ Preuzeto iz KOVAČEVIĆ 1996: 44 i KOVAČEVIĆ 2006²: 40.

¹¹ Uporedi VEGO 1970: 30–31.

ka. Natpis je bio uklesan oko zaobljenog ugla ploče, duž njene kraće i duže stranice. U samom uglu bio je uklesan krst, dok je ime Ostoja bilo simetrično ispisano s obe strane krsta, ali tako da se sa lijeve strane krsta pojavljuje u zrcalnoj slici. I na lijevoj i na desnoj strani klesar griješi u pisanju glagoljskog slova O, koje obrće čas lijevo čas desno. Fučić zaključuje da je posljednje slovo (desno) deformirano glagoljsko Ê (*jat*), nikako Ć (*šta*), stoga i otpada čitanje cijelog natpisa kao *Ostoja Ostojić* (FUČIĆ 1982: 215).

Konačno, 2021. godine, prilikom radova na čišćenju lokaliteta Panađur, otkriven je nadgrobni spomenik sa pomenutim natpisom. Velika zasluga za ovo otkriće pripada svešteniku Zdravku Bogojeviću, koluničkom parohu koji je istovremeno sekretar Bihačko-petrovačke eparhije. Treba istaći da je on pokrenuo akciju čišćenja lokaliteta koja je na kraju rezultirala ponovnim otkrićem ovog natpisa. Zahvalnost mu dugujemo i zbog toga što nam je ustupio slike spomenika sa natpisom. Nakon što mi je poslao sliku natpisa, prosljedio sam je kolegama Nevenu Isailoviću (Istorijski institut SANU u Beogradu) i Ivanu Botici (Staroslavenski institut u Zagrebu). Obojica su ovaj natpis pročitali *Ostoê*, tj. kao Ostoja, naglašavajući da se to ime pojavljuje dva puta na dva različita mjesta na nadgrobnoj ploči i da su oba puta zbog neznanja klesara urađena u zrcalnoj slici (vidi slike II i III).

I

II

III

Glagoljski natpis iz Kolunića (slikao Zdravko Bogojević)

Ostaje zasad nepoznanica o kojem tačno Ostoji je riječ na ovom natpisu. To stvara otvoreno polje za buduće istraživače da se posvete ovom pitanju i nastave dalje istraživanje kako bi otkrili identitet i značaj osobe koja je pokopana na ovom lokalitetu kraj stare crkve u Koluniću, a koja se spominje na ovom nadgrobnom natpisu.

BASLER, Đ. 1964. Kolunić. A. Mohorovičić (ur.). *Enciklopedija likovnih umjetnosti*. 3. Inj – Portl. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod, 209.

FUČIĆ, B. 1982. *Glagoljski natpisi*. Zagreb: JAZU.

KLAIĆ, V. 1928. Županija Pset (Pesenta) i pleme Kolunić. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 15 (1): 1–12.

KOVAČEVIĆ 1996. = КОВАЧЕВИЋ, Д. 1996. *Петровац у подножју Грмеча, Клековаче и Осјеченице*. Нови Сад: Музеј Војводине. [KOVAČEVIĆ, D. 1996. *Petrovac u podnožju Grmeča, Klekovače i Osječeniце*. Novi Sad: Muzej Vojvodine.]

- KOVAČEVIĆ 2006². = КОВАЧЕВИЋ, Д. 2006². *Петровац у подножју Грмеча, Клековаче и Осјеченице*. Нови Сад: Музеј Војводине. [KOVAČEVIĆ, D. 2006². *Petrovac u podnožju Grmeča, Klekovače i Osječenice*. Novi Sad: Muzej Vojvodine.]
- LATINOVIĆ; SMILJANIĆ; JELIČIĆ 2016. = ЛАТИНОВИЋ, Р.; А. СМИЉАНИЋ; Ч. ЈЕЛИЧИЋ. *Колунић, село, школа, људи*. Колунић: Графид д.о.о. Бања Лука. [LATINOVIĆ, R.; A. SMILJANIĆ; Č. JELIČIĆ. 2016. *Kolunić, selo, škola, ljudi*. Kolu- nić: Grafid d.o.o. Banja Luka.]
- MILETIĆ, N. 1988. Crkvina (Panađur). В. Čović. (ur.) *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine II*. Sarajevo: Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, 159.
- MIRKOVIĆ, В. Ћ. 2014. *Medeno Polje – naše selo u petrovačkom kraju*. Медно Поље.
- NIKOLAJEVIĆ 1969. = НИКОЛАЈЕВИЋ, И. 1969. Звоници цркава у Колунићу и Јајцу. *Старинар, нова серија XX*: 249–251. [NIKOLAJEVIĆ, I. 1969. Zvonici crkava u Koluniću i Jajcu. *Starinar, nova serija XX*: 249–251.]
- PIPLOVIĆ, S. 1991. Razmatranje o orijentaciji starohrvatskih crkava u Dalmaciji. *Starohrvatska prosvjeta III (21)*: 171–182.
- SOKOL GOJNIK, Z.; A. CRNČEVIĆ; M. OBAD ŠĆITAROCI. 2011. Utjecaji na preobrazbe kršćanske liturgijske arhitekture do 20. stoljeća. *Prostor. Znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam 19 (2)*: 283–295.
- TRUHELKA, Ć. 1894. Starobosanski pismeni spomenici. 2. Glagolski natpis iz Krajine. *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine VI*: 773–775.
- VEGO, M. 1970. *Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine IV*. Sarajevo: Zemaljski muzej.